

**Beschermd dorpsgezicht
Havengebied Spakenburg**

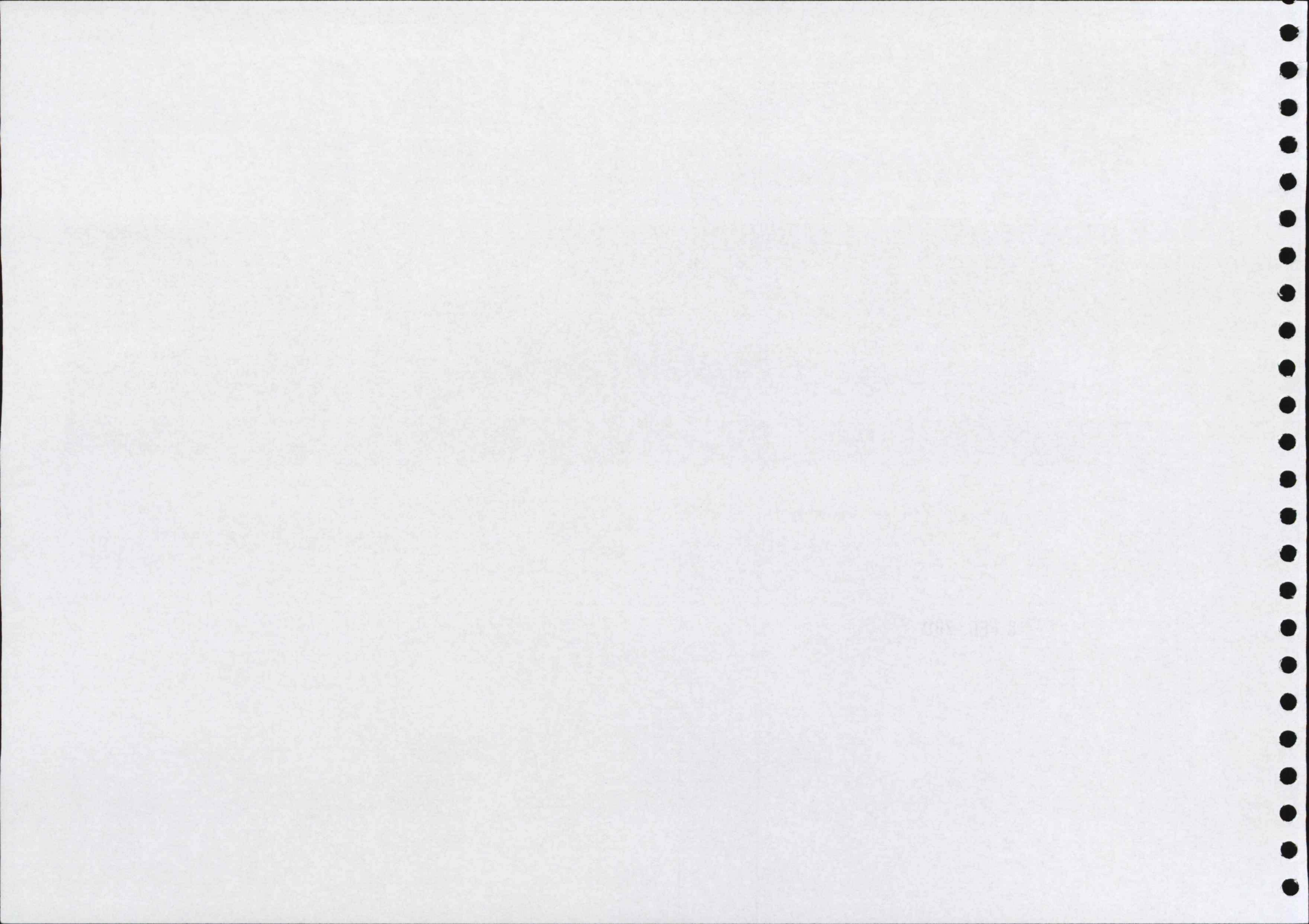
Datum in procedure: 21-04-2005

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd dorpsgezicht Havengebied Spakenburg
gemeente Bunschoten (Utrecht)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing:

18 FEB. 2011

Errata:

Bunschoten, Havengebied Spakenburg

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Havengebied Spakenburg in de gemeente Bunschoten als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

De havens van Spakenburg zijn gesitueerd aan de noordzijde van de gemeente Bunschoten, daar waar de gemeente grenst aan het Nijkerkernauw, het randmeer tussen de gemeente en Zuidelijk Flevoland (*kaart 1*). Ze vormen tevens de kern van het dorp Spakenburg, waarvan de historie is bepaald door ligging aan de voormalige Zuiderzee. Deze ligging zorgde ervoor dat in de 19^e eeuw de visserij zich in het dorp als belangrijkste bedrijfstak ontwikkelde. De beroepsvisserij en bij deze bedrijfstak behorende aanverwante bedrijfstakken drukten in de 19^e eeuw hun stempel op de inrichting van het gebied en dit historische gegeven bepaalt tot op heden in hoge mate de karakteristiek.

Ontstaan en ontwikkeling (*kaart 2, 3, 4 en 5*)

Spakenburg, gelegen aan de voormalige Zuiderzee, is ontstaan als dorp aan de monding van de Spakenburgergracht. Dit was een gegraven afwateringskanaal van waaruit het (oudere) stadje Bunschoten water loosde op de Zuiderzee. Omstreeks 1469 wordt in de monding van de gracht een houten sluis gebouwd en vermoedelijk ging de aanleg in deze periode gepaard met enige groei van het dorp. De ligging van de sluis was eeuwenlang bepalend voor de visuele karakteristiek van Spakenburg. Tot de sloop in 1949 heeft er ter hoogte van het huidige Spuiplein een sluis gelegen, die de grens vormde tussen het gebied met een regelbare waterstand (achter de dijken) en het gebied waar getijden vrij spel hadden tussen de dijken, ter hoogte van de huidige Oude Haven.

Aanvankelijk mondde de gracht uit in een, vermoedelijk primitieve, zeehaven. Ten westen daarvan werd in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) een schans aangelegd.

Tegen het einde van de 18^e eeuw werden aan de haven verbeteringen uitgevoerd. Toch is er uit deze periode weinig bekend over de visserij in het dorp. Dat verandert voor wat betreft de 19^e eeuw, toen de beroepsvisserij een explosieve groei doormaakte en een grote vissersvloot ontstond. Het aantal schepen steeg van 34 in 1812 tot 193 in 1892. Vanuit Spakenburg werd met een speciaal type platbodem, de botter, de vaak ondiepe Zuiderzee bevaren. De visserij werd een vierseizoensbedrijf. In het voorjaar viste men op haring en ansjovis, in de zomer op bot en paling, terwijl in de winter op spiering en garnalen werd gevestigd.

De vangsten werden in de haven verkocht en vanaf 1918 onder gemeentelijke vlag geveild, waarna ze werden verwerkt in één van de rokerijen. Ten slotte werd de vis, vaak tot in de verre omstreken, uitgevent.

Door de groei van de vissersvloot werd het noodzakelijk infrastructurele werken aan de haven uit te voeren. De haven werd uitgediept en voorzien van twee havendammen en een dijk. In de tweede helft van de 19e eeuw bleek de haven te klein voor het groeiende aantal schepen. In 1863 was het aantal ten opzichte van 1812 bijna verdrievoudigd. In 1871 werden de eerste uitbreidingsplannen voor de haven gepresenteerd. Er waren twee mogelijkheden: de bestaande haven zou worden verbreed of er zou, ten westen van de bestaande haven op het terrein van de schans, een nieuwe havenkom worden aangelegd. Deze laatste zou in verbinding komen te staan met de bestaande haven. Aangezien er al in die tijd sprake was van drooglegging van de Zuiderzee verdwenen de plannen van tafel.

Tien jaar later bleek de situatie echter nog nijpender dan voorheen. Een nieuw uitbreidingsplan werd gemaakt met een nog grotere, nieuwe havenkom. De kom zou een afmeting krijgen van 168 bij 45 meter en werd aan de oostzijde van de bestaande haven gesitueerd. Dit plan werd na enkele wijzigingen in 1886 uitgevoerd. De kosten werden begroot op f65.000,- van welk bedrag het rijk en de provincie beide éénderde deel zouden vergoeden. Na aankoop van de benodigde gronden van het Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk kon men in het voorjaar van 1886 starten met de aanleg. Nog in hetzelfde jaar was de Nieuwe Haven gereed. Tegelijkertijd werd de oude zeehaven, sindsdien de Oude Haven geheten, gerenoveerd. Ze werd uitgediept, de westelijke havendam werd vernieuwd en verzaaid en er werd een beschoeiing aangebracht.

Rond de Nieuwe Haven was ruimte voor nieuwe ontwikkelingen. De kronkelende Hoekstraat, begin 19^e eeuw aangelegd op een restant van de oude Veen- en Veldendijk, werd de ontsluiting over land naar de Nieuwe Haven. De boerderijen aan de Turfwal veranderden mede door de aanleg van de haven van functie. Een deel van de 'de maat', het weiland ten oosten van de haven, werd in gebruik genomen als plaats voor het drogen van netten en zeilen. In de vlettenloods werd in 1903 begonnen met het veilen van vis. Dit resulteerde uiteindelijk in 1923 tot de bouw van de huidige afslag, die op de kop van de Havendijk is gesitueerd.

Aan de oostzijde van de Nieuwe Haven werd een taanschuur gebouwd (tanen is het conserveren van visnetten en zeilen met een bruingele verfstof, die een aftreksel is van eikeschors). En in de noordoosthoek

vestigden zich de gebroeders Zijl met een scheepswerf. Ook de kade aan de zuidzijde van de haven werd bebouwd.

Door de aanleg van de Afsluitdijk in 1932, waardoor het zoute water zoet werd en de getijden verdwenen, waren de vissers genoodzaakt op andere soorten vis op andere zeeën te gaan vissen. Alleen de palingvisserij op het IJsselmeer bleef over, al werd nu ook baars en snoekbaars gevangen. De aanleg van de IJsselmeerpolders zorgden echter voor de grootste beperkingen voor de visserij op het IJsselmeer.

Met name na de start van de inpoldering van Flevoland, in 1956, nam het aantal vissers drastisch af. Dit gold niet alleen voor de vloot van Spakenburg, maar ook voor de vissersvloeten van andere voormalige Zuiderzeeplaatsen. Alleen het voormalige eiland Urk wist, door uitbreiding en modernisering van de kottervloot en de visafslag, deze bedrijfstak blijvend aan zich te binden. Door het verdwijnen van de getijden verdween ook de noodzaak tot het aanleggen van speciale voorzieningen tegen het hoge water, zoals schotbalkkeringen en woningen met een verhoogde vloer.

In 1949 werden de spuikolk en een deel van de oude haven, de achter de sluis gelegen binnenhaven, gedempt. Hierdoor ontstond het huidige Spuiplein. De Havenstraat werd verder bebouwd ter hoogte van de havengeul en op de plaats van het voormalige defensieterrein, op de plaats van de 'oude schans', werden sportvelden aangelegd.

De Nieuwe Haven verloor omstreeks 1960 grotendeels zijn economische functie en ging vanaf de jaren zeventig dienst doen als jachthaven voor de watersport. De Oude Haven werd een toeristische trekpleister als vaste aanlegplaats

van de bruine vloot. De botters kregen een nieuwe functie als pleziervaartuig. Een aantal rokerijen en de vishandel bleven echter bestaan. Voor de aanvoer is men nu voornamelijk aangewezen op Noordzeevis.

Huidig ruimtelijk karakter *(kaart 1 en 6)*

Het gezicht Havengebied Spakenburg omvat de Oude Haven en de bebouwde omgeving, alsmede de Nieuwe Haven uit 1886. Kenmerkend voor alle wegen in het gebied zijn de klinkerbestratingen en het vrijwel geheel ontbreken van bomen en ander groen. De kades hebben een eenvoudige verticale beschoeiing.

De Oude Haven wordt aan de zuidzijde gekenmerkt door de in 1949 gedempte binnenhaven en het spui (het huidige Spuiplein) met de smalle zuidelijke kade en de zich van hieruit trechtervormig verwijdende havenkom. Aan de Noordzijde functioneert als visuele afscheiding van de kom de botterwerf. De haven loopt via een vernauwing aan de noordoostzijde verder, en komt via een gekromde lijn in het noorden uit bij de splitsing met de Nieuwe Haven, die ten oosten van de havengeul is gelegen. Beide havens monden gezamenlijk uit op het Eemmeer, waarbij de westerpier met een wandelpad is uitgevoerd en de oosterpier recentelijk deels is verland.

De bebouwing langs de westzijde van de Oude Haven, aan de Oude Schans, dateert grotendeels uit de periode 1940-1960 en is opgetrokken binnen de oorspronkelijke rooilijnen. De panden hebben overwegend twee bouwlagen onder zadeldak met de nok haaks op de weg. De bebouwing wordt doorbroken door een aantal haaks op de haven geprojecteerde stegen, die naar het westen toe naar beneden toe aflopen naar het lager gelegen polderland. Dit

is het gevolg van de eerste concentratie bebouwing die plaatsvond op de hooggelegen (oude) zeedijk. Aan de steeg ligt een voormalige taanschuur (Oude Schans 7) met kenmerkende hoekoplossing. Aan de Watersteeg resteert de visrokerij met woning van de firma Muijs uit de tweede helft van de 19^e eeuw (Oude Schans 56-56a). De gehele steeg heeft nu een recreatieve museale functie, samen met de vanaf 1985 gerenoveerde en gereconstrueerde bebouwing.

Van de bebouwing aan de Oude Schans zelf zijn de identieke panden Oude Schans 8 en 9 het meest opvallend. Deze tweelingpanden werden in het eerste kwart van de 20^e eeuw opgetrokken en hebben decoratief metselwerk en windveren.

De bebouwing aan de oostzijde van de Schans begint even ten zuidwesten van de Botterwerf. Op de kop staat een twee bouwlagen tellend pand onder mansardekap met de nok evenwijdig aan de haven. De ernaast gelegen oostelijke bebouwing van de Oude Schans behoort deels bij de botterwerf. Aan de Oude Schans is in een voormalige visserswoning de uit 1904 stammende smederij gevestigd en ernaast op nummer 86 een botterloods met bovenwoning.

In 1853 werd de oostkade van de Oude Haven nieuw opgetrokken. De bebouwing aan deze zijde dateert uit de laatste helft van de 19^e eeuw. Door het graven van de Nieuwe Haven werd dit gebiedje een strekdam tussen de beide havens. Aan de noordzijde, op de kop van de Oude Haven en de Havendijk staat de voormalige visafslag uit 1923. De afslag heeft tegenwoordig een recreatief-museale functie. De in het verlengde liggende bebouwing tussen de

Oude Haven en de Havendijk kenmerkt zich in het algemeen door de uit de tweede helft van de 19e en het eerste kwart van de 20e eeuw daterende relatief smalle visserswoningen van één bouwlaag met schuifvensters en luiken onder een hoog opgetrokken mansardedak. De woningen en kleine bedrijfsgebouwen liggen in één rooilijn direct aan de straat, maar zijn niet planmatig ontworpen.

De variatie in gevelindeling en goothoogte is vrij groot. Tussen de woningen zijn smalle steegjes die toegang bieden tot de entrees in de kopgevels van de panden. De woningen zijn boven het straatniveau gelegen in verband met de voorheen aanwezige kans op wateroverlast. Tussen het straatniveau langs de kade en de achterzijde van de bebouwing is er meer dan een meter niveauverschil. Soms zijn kleinere bouwwerken, zoals schuurtjes, tussen de panden gelegen. Dit is met name het geval aan de zuidzijde, in het blok grenzend aan de Turfwal en de Hoekstraat.

De woningen aan de erachter gelegen Nieuwe Haven dateren van na 1886 en zijn met de achterzijde tegen de eerstgenoemde panden gebouwd. Deze woningen liggen lager dan die aan de Oude Haven. Vanaf de zuidzijde is een aantal woningen via een steeg te bereiken. Een houten taanschuur vormt de eindbebouwing aan de zuidwestzijde van de Nieuwe Haven.

De Nieuwe Haven bestaat uit een rechthoekige havenkom van ongeveer 168 bij 45 meter die aan de noordwestzijde, via de vaargeul vanuit het Nijkerker-nauw, bereikbaar is. De kademuren zijn opgetrokken in baksteen en 'golvend' gemetseld.

Ook aan de oostzijde van de Nieuwe Haven is een aantal gebouwen uit het vissersverleden bewaard gebleven, waaronder de visrokerij op de hoek Kerkemaat/Oostmaat. De bebouwing aan de Kerkemaat stamt van na 1914. In verhouding tot de oudere delen van de haven was hier grootschaliger bedrijvigheid gevestigd. Woonhuizen ontbreken geheel aan de zijde van de haven. De scheepsreparatieactiviteiten, die aanvankelijk aan de noordoostzijde op de voormalige werf van Zijl werden verricht, zijn verplaatst naar de noordzijde van de haven. De bebouwing aldaar heeft een kleinschalig, functioneel en daardoor informeel karakter, terwijl deze zijde ook zijn groene karakter heeft behouden. De oorspronkelijke bebouwing aan de zuidzijde van de Nieuwe Haven, tussen het water de Weikamp, bestond uit woningen en een houten schuur. Deze bebouwing is gesloopt en heeft plaatsgemaakt voor een plantsoen.

Nadere typering van te beschermen waarden

(kaart 1)

Het beschermd dorpsgezicht Havengebied Spakenburg is van algemeen belang vanwege cultuurhistorische, architectuurhistorische, stedenbouwkundige en landschappelijke waarden door:

- de rol die de haven speelde in de visserijgeschiedenis rond de voormalige Zuiderzee en het IJsselmeer;
- de daarvan bewaard gebleven bebouwing, die verband houdt met deze bedrijfstak;
- de smalle, trechtersvormige Oude Haven, via een knik en een bocht doorlopend naar het noordoosten en eindigend in het Nijkerkernauw;
- de in de knik van de Oude Haven gelegen botterwerf, daterend uit de 19^e eeuw met aanpassingen uit 1904 en 1909;
- de Nieuwe Haven, aangelegd in 1886, met de oorspronkelijke bebouwingskarakteristiek aan met name de westzijde van de havenkom;
- de visafslag uit 1923 op de kop van de Oude en Nieuwe Haven;
- de hooggelegen, specifieke bebouwing aan de oostzijde van de Oude Haven en ten westen van de Nieuwe Haven, die bestaat uit visserswoningen onder mansardekap;
- de voormalige agrarische bebouwing aan de Turfwal en de steeds ten opzichte van de rooilijn verspringende bebouwing aan de bochtige Hoekstraat;
- de historische bebouwing aan de Oude Schans en Havenstraat met onder meer een voormalige taanshuur, vishangen en bebouwing behorende bij de botterwerf;

- de karakteristieke hoogteverschillen bij de Hoekstraat/Oude Haven/Havendijk, als gevolg van de loop van een oude zeedijk.

Begrenzing

De begrenzing van het beschermd gezicht Havengebied Spakenburg in de gemeente Bunschoten volgt de achterzijde van de bebouwing aan de Oude Schans, de Havenstraat, de westelijke pier tot aan het einde in het Nijkerkernauw, de oostelijke Pier, de bebouwing achter de Kerkemaat, de Hoekstraat, de Turfwal en de kop van het Spuiplein.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/24/01.

Waardering

De historisch-ruimtelijke structuur van de havens van Spakenburg geldt als een karakteristiek voorbeeld van een voormalig vissersdorp, gelegen aan de voormalige Zuiderzee. De Oude Haven heeft als oudste structuur in de 19^e eeuw grotendeels zijn huidige karakteristiek en bebouwingsbeeld gekregen. De Nieuwe Haven uit 1886 is illustratief voor de groei van de visserijcultuur. De gebouwen - woonhuizen en bedrijven - voortkomend uit de visserijcultuur, de herkenbaarheid van de havens maken de kern van Spakenburg van belang wegens cultuurhistorische, stedenbouwkundige en architectuurhistorische waarden.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsver-eiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- A. ter Beek, Een enkie kuieren, een wandeling door de geschiedenis van Bunschoten, Spakenburg en Eemdijk, Zaltbommel 1995.
- A. ter Beek e.a., Van Schuytenmaekerye tot botterwerf: reilen en zeilen van de helling in Spakenburg, Spakenburg 1994.
- H. Buiten, Fabriekswerk, Industrieel Erfgoed in de provincie Utrecht, 1997.
- D. Cazemier, B. Olde Meierink, MIP Gemeente Bunschoten, Utrecht 1992.
- F. Gaasbeek, G. 't Gilde-Balk, Bunschoten, geschiedenis en architectuur, Zeist 1992.
- H. van Halteren, Plan voor de renovatie van 'de helling van Nieuwboer' aan de Oude Schans te Spakenburg, Spakenburg 1988.

Kaarten

- Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2005.
- Havengebied Spakenburg, omstreeks 1847. Oude Serie. Blad 32. Verkend in 1847 en 1848.
- Bunschoten, 1865. In: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie Utrecht; naar officieele bronnen bewerkt. Herdruk, Groningen 1986.
- Havengebied Spakenburg, 1909. Bonnekaartnummer 389, verkend in 1869. Herzien in 1905, ged. herzien in 1909. Uitgave 1910. Schaal: 1:25.000.

- Havengebied Spakenburg, 1927. Bonnekaartnummer 389, verkend in 1927. Uitgave 1931. Schaal: 1:25.000.

Luchtfoto

- Havengebied Spakenburg. Bron: www.fotovlucht.nl.

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2010

Onderzoek en tekst

- provincie Utrecht, drs. K. Loeff
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ing. F.P. Buchner

Kaartmateriaal

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ing. F.P. Buchner

Redactie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, H.Bos/drs. B.A.R.T. Broex

Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Drukkerij Mailfors, Amersfoort.

Bijlagen

1. Waarderingskaart.
2. Havengebied Spakenburg, omstreeks 1847.
3. Bunschoten, 1865.
4. Havengebied Spakenburg, 1909.
5. Havengebied Spakenburg, 1927.
6. Luchtfoto: Havengebied Spakenburg.

Waarderingskaart Havengebied Spakenburg

Nadere typering van te beschermen waarden

Legenda

--- grens beschermd dorpsgezicht

1 Oude Haven

2 Botterwerf

3 Nieuwe Haven

4 Visafslag

5 Visrokerij

hooggelegen specifieke bebouwing
(ten oosten van de oude haven en
ten westen van nieuwe haven,
bestaande uit visserswoningen)

historische bebouwing

karacteristieke hoogtevverschillen
(als gevolg van de loop van de oude zeelijn)

topografie

bebouwing

bos

weide

waterloop

weg, pad

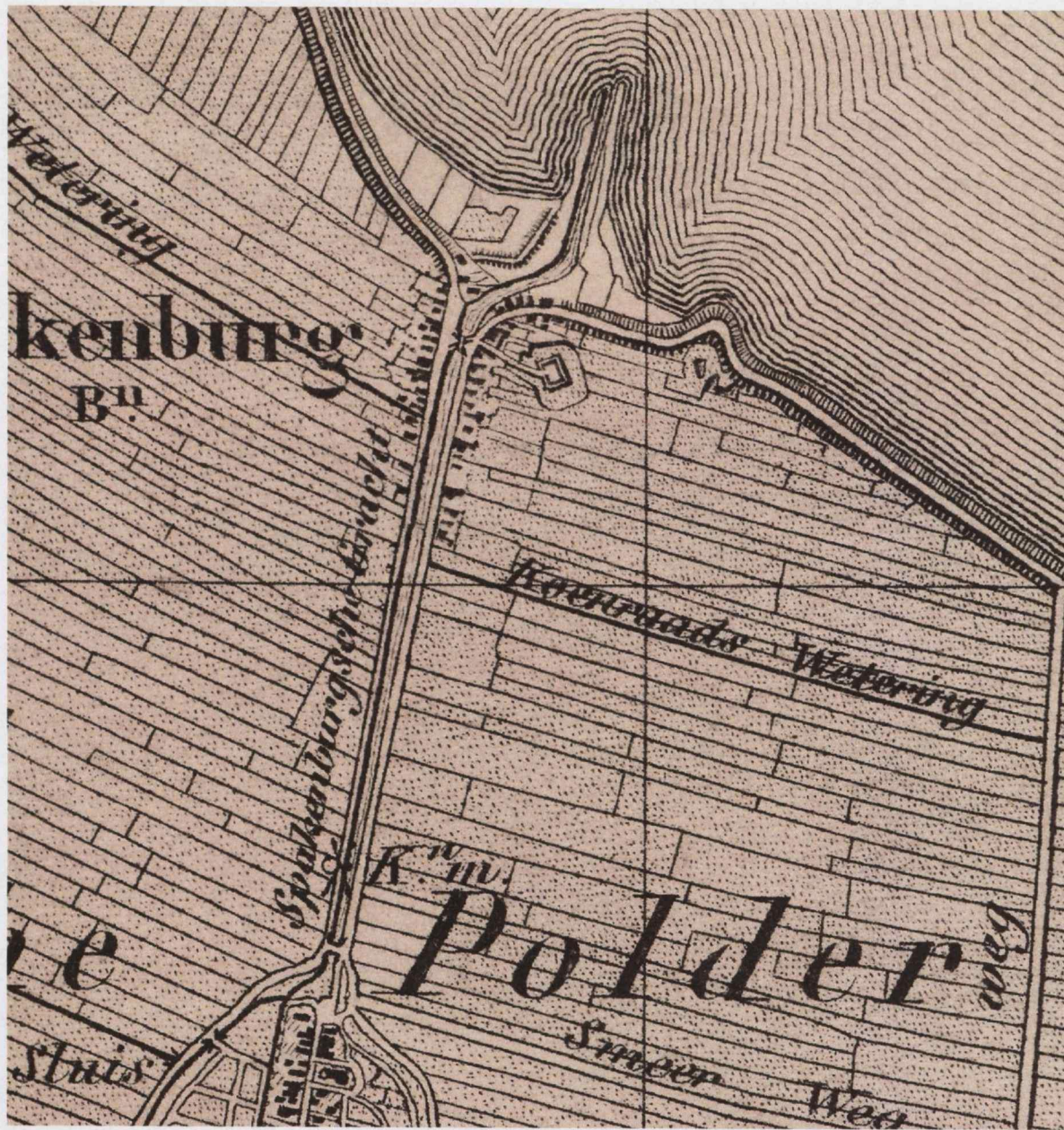
0 50 100 150 200 m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Emmen, 2003

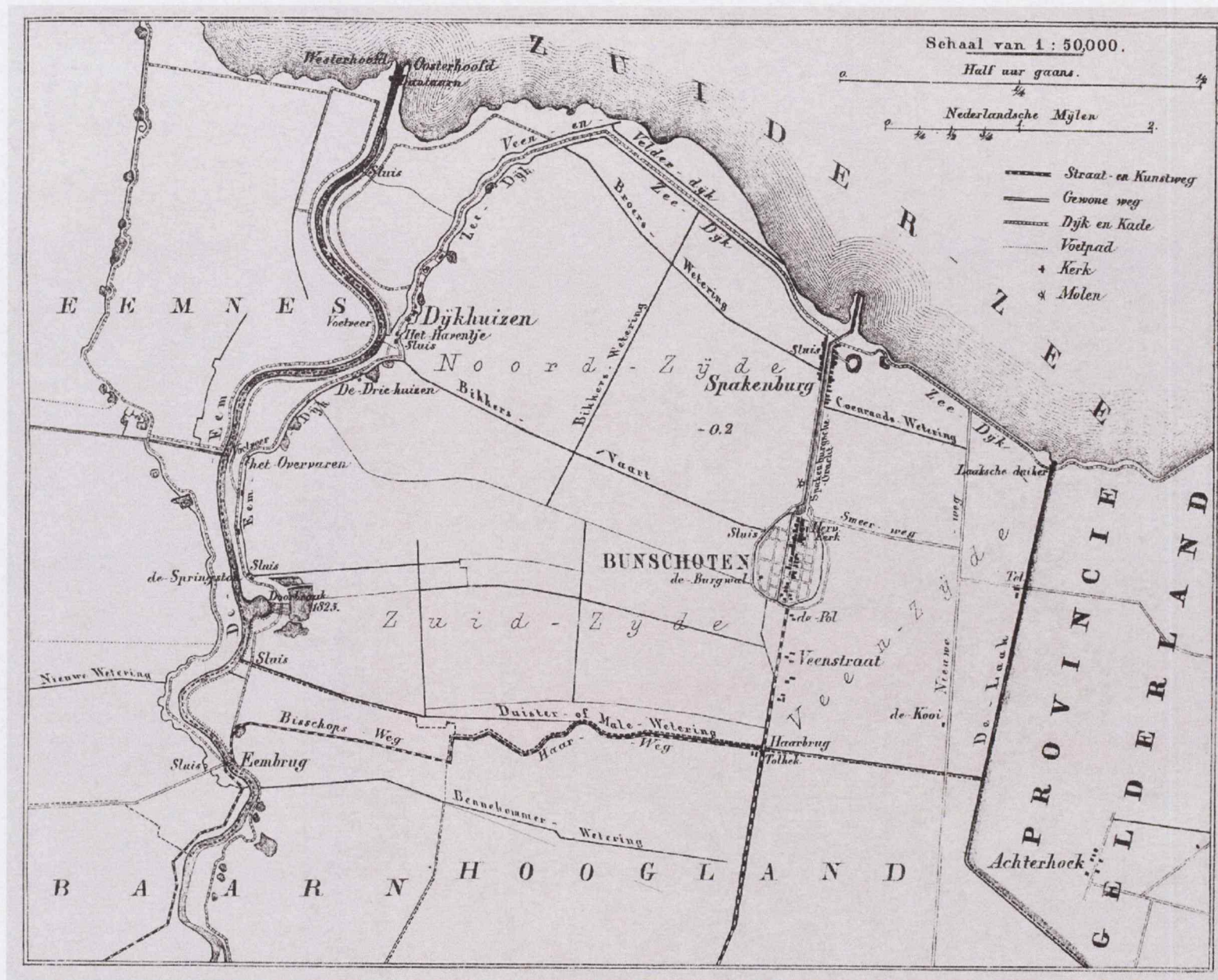
© RCE, e-KS/BB
14 januari 2011

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kaart 2 Havengebied Spakenburg, omstreeks 1847

Kaart 3 Bunschoten, 1865

Kaart 4 Havengebied Spakenburg, 1909

Kaart 5 Havengebied Spakenburg, 1927

Kaart 6 Luchtfoto: Havengebied Spakenburg